

Минчо Георгиев

**СТАРОБЪЛГАРСКАТА
МЕДИЦИНА**

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

INSTITUTE OF ETHNOLOGY AND FOLKLORE STUDIES
WITH ETHNOGRAPHIC MUSEUM

Mincho Georgiev

OLD BULGARIAN MEDICINE

Sofia • 2015

Prof. Marin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences

На корицата: Ж и в к о в а, Л. Четвероевангелието на цар Иван Александър.
С., 1980, л. 162, обр. 214 – Христос изцелява бесноватия

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА ЕТНОЛОГИЯ И ФОЛКЛОРИСТИКА
С ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЙ

Минчо Георгиев

**СТАРОБЪЛГАРСКАТА
МЕДИЦИНА**

Второ издание

София • 2015

ИЗДАТЕЛСТВО на БАН „Проф. МАРИН ДРИНОВ“

Това съчинение представя българската средновековна медицина (IX–XIV в.) като част от културата на източнокристинския свят. Според нейния опит човешкото тяло е съсъд за хумори и пневми, здравето е състояние на равновесие, болестта – на неравновесие между тях; най-важна диагностична стойност имат качествата на урината, свидетелстващи за хуморите, и на пулса – за пневмите; терапията търси средства да възстанови, а профилактиката – да поддържа въпросното равновесие; действено начало в едно лекарство са неговите основни качества – топлота, мокрота, сухота и студенина, от определена степен (първа, втора и т.н.); пациентите получават общодостъпни безплатни медицински грижи в благотворителни християнски болници и приюти и платени – в домовете си или в частен лекарски кабинет; бъдещите лекари се обучават в тези болници, където усвояват принципите на древните лекари (Хипократ, Гален и др.) и на християнското милосърдие; най-широко разпространено е лекуването с вяра – молитви, поклонения пред свети мощи, преспиване на свети места.

Книгата представлява интерес както за медиевисти, езиковеди, културолози, антрополози, лекари и историци на медицината, така и за най-широк кръг читатели.

© Минчо Георгиев Атанасов, автор, 2015

© Константин Атанасов Жеков, художник на корицата, 2015

© Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2015

ISBN 978-954-322-817-1

ПРИ КОРЕНИТЕ НА БЪЛГАРСКОТО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ТЯЛОТО, БОЛЕСТТА И ИЗЦЕЛЕНИЕТО

Предговор

Изследването на Минчо Георгиев предлага един цялостен поглед върху средновековните славянски и в частност български знания за човешкото тяло, неговите болки и начините за изцеляването им. Това е и първата сполука на автора – оцелелите до днес в средновековни ръкописи медицински рецепти и методи са разгледани в широкия контекст на представите за човешкия организъм, властващи през Средновековието. Само такъв подход може да разтълкува защо определени рецепти и начини на лечение са предпочитани в средновековните извори и, предполагам, в средновековната целителска практика. Тази методология сполучливо обяснява странни и неадекватни – от гледна точка на съвременния човек! – медицински предписания и процедури. Затова с основание авторът започва своя труд с анализ на философските представи за космоса, природата, мястото на човека и устройството на неговото тяло.

Загърбил позитивистичния и едностранчив анализ на старите славянски извори за лечителството, М. Георгиев улавя посланието на старите текстове, вслушва се в „гласовете“ на средновековните лечители, без да налага съвременни представи за причините за болестите и успешните начини за тяхното лекуване. За разлика от редица по-стари публикации в европейската и българската наука той подхожда към средновековните свидетелства с инструментариум, отговарящ на спецификата на тогавашното писане, мислене и практика, инструментариум, отчитащ единството и взаимната съгласуваност на средновековните космогонични и антропологични представи, етични норми, професионални правила, социални взаимоотношения и лечителски практики. Ученият не съди горделиво предците ни от гледната точка на съвременни рутинни хигиенни навици или пости-

жения на медицината, а се опитва да разбере как са мислели те и да обясни защо именно така са се отнасяли към болките на човека. Затова за него съхранените текстове в средновековните ръкописи не са случаен сбор от „заблуди, грешки, предразсъдъци, чудатости и тук-там единични, съзвучни с биомедицинските представи (на нашето време – б.а., М.Д.) „прозрения“ (вж. Увод), а част от цялостна система на възприемане на света.

Друга сполука на новата книга на Минчо Георгиев е, че той ситуира средновековните славянски източници за устройството на човешкото тяло, за болестите и церенето им в контекста на византийската философска и медицинска литература. Доброто ѝ познаване му позволява да предложи нова и основателна интерпретация и на българските извори, които са запазени в значително по-малък брой византийски трактати и рецептурници. Именно на такъв фон може правилно да бъде разбрано какво средновековните български и южнославянски монаси, философи, богослови, книжовници, практикуващи медицински специалисти са усвоили от византийската традиция и как са го прилагали. И тъй като византийската медицинска и натурфилософска традиция се базира на античната гръко-римска литература, с основание М. Георгиев винаги тръгва от нея. В изследването си той нееднократно сочи аналогии на средновековни български медицински текстове в Хипократовия корпус, в наследството, приписвано на Гален и Диоскоридите. Единствено ако идеите в компилациите на Йоан Екзарх, преводите в Цар-Симеоновите сборници, Хилендарския медицински кодекс, Иатрософията, по-късните лекарственици се разглеждат в съпоставителен план с византийски и западноевропейски извори, както постъпва авторът, е възможно да се очертае светът на средновековното българско медицинско знание, да се измери равнището, на което то се е намирало в сравнение със средновековна Европа (с тази цел авторът цитира и средновековни западни автори на медицински и философски трактати). Освен това в редица отношения оцелелият през вековете български и по-общо средновековен славянски изворов материал е фрагментарен и неговата стойност би могла да бъде адекватно оценена само ако той се разглежда в рамките на една по-широка матрица – матрицата на гръко-римското медицинско познание и практики, съчетани с християнското разбиране за болестите, християнската съпричастност към страданието и развиване на благотворителността в културата на византийския свят.

Като казвам, че авторът не налага модерни представи върху своя средновековен материал и намира подходящи ключове за отваряне на вратите към средновековния свят, не омаловажавам значимостта на неговия научен труд за съвременната наука и медицина. Именно когато към изворите се подхожда с подходящи за тяхната специфика методи, е възможно да се оценят промените в човешкото знание за тялото и душата, да се открият причините за изоставянето на едни методи на лечение и замяната им с други, а от друга страна, да се проследи устойчивостта на определени представи и подходи към болестта и здравето и да се потърсят причините за тази устойчивост. Проучването на М. Георгиев ни помага да се докоснем до корените на българското отношение към тялото, болестта и изцелението, да видим промените, да разгадаем редица особености на днешния български менталитет, на съвременното българско отношение към здравето и лечението, на някои практики и вярвания в народната култура.

Разработената от Минчо Георгиев методология би могла успешно да се използва в различни бъдещи изследвания върху конкретни медицински текстове. Анализираният от него корпус например е отлична база за нови изследвания на текстове, които не са строго медицински, но засягат здравето на човека, например целебните молитви, описания на болести и функцията им в жития и хроники.

Предимство на работата на Минчо Георгиев е, че той използва изворите не само в превод, но и в оригинал, например Хилендарския медицински кодекс, един изключително важен за историята на медицината сред южните славяни паметник и специално на Атон. Паметникът няма критическо издание, а от фототипното понякога трудно се разчита текстът. Само човек, който отлично познава средновековния тип лекарственици и средновековната фито- и медикономеклатура, би могъл да се справи с разгадаването на тези текстове.

Удобно и полезно за читателя е приложението в книгата, в което са изредени всички анализирани източници с издания и преводи на съвременен български език. Мисля, че анализите, които авторът прави на идеи, представи, знания в тези старобългарски съчинения в контекста на античната и византийската медицина, ще провокират размисъл за предатиране на някои средновековни преводи, ще улеснят нови преводи на средновековни медицински текстове на съвременен език, ще спомогнат за преосмисляне на значимостта на подобни текстове за историята на българската философска мисъл,

както и за развитието на изследвания на историята на създаване на специализиран медицински език със свои формули, клишета и номенклатура в българска среда.

В заключение ще кажа, че монографичното изследване върху средновековната българска медицина е ценен принос за осмислянето на културата на Българското средновековие и на неговата роля в изграждането на културата на новото време. Проучването впечатлява с основателното и широко контекстуализиране на идеите на средновековните славянски съчинения върху човека и неговите болести и лечение в широките рамки на античното и средновековното медицинско знание и християнска етика. Тази книга би била от полза за интересуващите се от средновековната българска философия и антропология, от история на идеите за човешкия организъм, от средновековното лечителско изкуство и неговите философски основи, от днешното етнологско знание, от днешни идеи, модели, представи, дори практики в масовата култура. Това изследване е чудесна илюстрация на приемствеността и промените в мисленето за тялото, болестта и цяровете в историята на Югоизточна Европа в нейните връзки със средновековната източна и западна християнска цивилизация. Книгата предлага плодотворна методология и удобен инструментариум за анализ на средновековното медицинско знание в неговата специфика, които биха могли да бъдат образец за бъдещи изследвания.

Доц. д-р Маргарета Димитрова

SUMMARY

In this book the author presents the medical experience in the medieval Christian Bulgarian society (IX-XIV c.). The access to this experience is made possible through a cultural anthropological approach, according to which the medieval medicine is not biomedicine, and the medieval cavernous body-container is not a biomedical body of tissues and cells. Such approach enables the author to see the medieval Bulgarian medicine as part of the Eastern Orthodox Christian culture, and as a historically necessary positive presence. He analyzes the medieval medical knowledge as a system of knowledge and practices that are internally coordinated with reciprocal ideological world views, and not as some fogging of delusions. Thus medieval Bulgarian medicine is interpreted not as, something that has not been achieved (biomedicine), but as something already accomplished.

When creating its cavernous body containing humours and pneumata, the medieval European culture elaborates logical and expedient means of medical usage, adequate to this body. This allows us to understand, why health is a state of balance; the disease – a state of imbalance between the humours and pneumata and their qualities; why the levels of urine (showing the humours) and these of the pulse (showing the pneumata) have the highest diagnostic value; why the therapy is in search of ways to rehabilitate, and the prophylaxis – in search of ways to sustain, this balance; why the active component in a given drug, food or drink is its main quality (warmth, coldness, dampness, dryness) of a definite degree (first, second, etc.); why the cure is eliminative (Venesection, laxative, emetics etc.), and/or compensative in accordance to the principle *Contraria contrariis curantur*. The patients receive free medical care in charitable Christian hospitals and hostels, and also paid care at their own homes or in private consultations. The

future doctors are taught in hospitals, where they study the skills of Hippocrates and Galen, and also the Christian values. Mostly spread is the treatment with faith – prayers, pilgrimage to religious relics and incubation (spending the night in Holy places).

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРИ КОРЕНИТЕ НА БЪЛГАРСКОТО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ТЯЛОТО, БОЛЕСТТА И ИЗЦЕЛЕНИЕТО. Доц. д-р Маргарета Димитрова.	5
УВОД.	9
ОСНОВИ НА ЖИВОТА	
Единство на живата и неживата природа; жизнени функции (способности на душата); космически елементи; класификация на живите същества; наследственост; развитие – еволюция и онтогенеза; възпроизводство – ембриогенеза, бременност и раждане.	29
УСТРОЙСТВО НА ЧОВЕШКОТО ТЯЛО	
Утробното тяло съсъд; телесни течности (хумори) и пневми; субстанциални качества – топлота, мокрота, сухота и студенина; душата; конфигурация на човешкото тяло; телесни функции – мислене, реч, сетивност, движение; вътрешни органи – сърце, мозък и черен дроб.	42
БОЛЕСТИ, ДИАГНОСТИКА, ЛЕЧЕНИЕ И ПРОФИЛАКТИКА	
Болести от прекомерна топлота или мокрота; екологични и поведенчески причини за болестите; диагностика; номенклатура за болестните състояния; прогностика, терапевтика, хигиена и профилактика.	86
ГРИЖИ ЗА БОЛНИТЕ	
Лекари, лечебници и болници.	140
ИЗВОРИ.	157
ЛИТЕРАТУРА.	168
РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК.	177
	179

CONTENTS

TO THE SOURCES OF BULGARIAN ATTITUDE TOWARD THE BODY, THE DISEASE AND THE HEALING. <i>Margareta Dimitrova</i> . . .	5
INTRODUCTION	9
FOUNDATIONS OF LIFE	
The unity of the animated and unanimated nature, vital functions and capacities of the soul, cosmic elements, classification of living creatures, heredities, development (evolution and ontogenesis) and reproduction (embryogenesis, pregnancy and delivery).	29
STRUCTURE OF THE HUMAN BODY SEEN AS A CONTAINER	
Uterine body-container, physical liquids (humours and pneumata), substantial characteristics (warmth, dampness, dryness and coldness), the soul, configuration of the human body, body functions (thinking, speech, sensitivity, movement), most important internal organs (heart, brain, and liver).	42
DISEASES, DIAGNOSTICS, HEALING AND PROPHYLAXIS	
Diseases caused by extreme warmth and dampness, ecological and behavioral reasons for the diseases, diagnostics, nomenclature of affections, prognostics, therapeutics, hygiene and prophylaxis.	86
CARE FOR THE SICK	
Doctors, healing centers and hospitals.	140
SOURCES	157
BIBLIOGRAPHY	168
SUMMARY	177

Минчо Георгиев
СТАРОБЪЛГАРСКАТА МЕДИЦИНА

Българска
Второ издание

Редактор *Елисавета Найденова*
Художник на корицата *Константин Жеков*
Коректор *Мариана Видулова*
Графичен дизайнер *Десислава Георгиева*

Формат 142 × 197 mm
Печатни коли 11,38

Печатница на БАН
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5

Цена 6,50 лв.

www.baspress.com

ISBN 978-954-322-817-1